

EKOLOGIYA 2030 KONSEPSIYASI ASOSIDA EKOLOGIK BARQARORLIKNI TA'MINLASH

Safarova Nilufar Mirzaqulovna

Yangi asr universiteti O'qituvchi

Matyoqubov I. B

Nordik universiteti PhD, dots, taxriri ostida

Annotasiya: Ushbu maqolada respublikamizda qabul qilingan Ekologiya-2030 konsepsiyasi asosida ekologik madaniyat va barqaror taraqqiyot asoslarining yurtimizda va jahonda rivojlanish jarayonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ekologiya, konsepsiya, tozalik, barqarorlik, ustuvor yo'nalish.

Atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonun hujjatlari buzilishlari profilaktikasi, ularni aniqlash va oldini olishning samarali mexanizmlarini joriy etish, respublika aholi punktlarining sanitariya va ekologik holati uchun davlat organlari, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar rahbarlari va fuqarolarning shaxsiy javobgarligini kuchaytirish, shuningdek, 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsad va vazifalarga erishishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 oktyabrdagi PF-5863-son Farmoni bilan 2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish kontsepsiyasi tasdiqlangan.

2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni asosida mamlakatimizda atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holatni yaxshilashni ta'minlash sohasida izchil ishlar olib borilmoqda.

Shu bilan birga, bu borada o'tkazilgan tahlil natijalari atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat funksiyalarini amalga oshirishda kompleks yondashuv va strategik rejalashtirishning mavjud emasligi, shuningdek, qo'yilgan vazifalarni samarali bajarish uchun tabiatni muhofaza qilish organining vakolatlari yetarli emasligidan dalolat beradi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonun hujjatlari buzilishlari profilaktikasi, ularni aniqlash va oldini olishning samarali mexanizmlarini joriy etish, respublika aholi punktlarining sanitariya va ekologik holati uchun davlat organlari, xo'jalik yurituvchi subyektlar rahbarlari va fuqarolarning shaxsiy javobgarligini kuchaytirish, shuningdek, 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsad va vazifalarga erishishni ta'minlash maqsadida konsepsiya asosida 2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini 2019 — 2021-yillarda amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" ishlab chiqilgan. [2,62]

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo'yicha dasturi (UNEP) va Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) yangi hisobotida aytilishicha, butun dunyo bo'ylab odamlar kelgusi o'n yil ichida kamida bir milliard gektar degradatsiyaga uchragan yerlarni zudlik bilan

tiklashlari va yaxshilashlari kerak. Agar biz biologik xilma-xillikni yo'qotmaslikni istasak, yer islohoti zarur.

Dunyo tabiat tomonidan taqdim etilgan xizmatlardan 1,6 baravar ko'p foydalanmoqda. Katta miqyosdagi ekotizim yo'qolishining oldini olish uchun faqat tabiatni muhofaza qilish harakatlari etarli emasligi e'tirof etildi.

Ekotizimlarga dalalar, o'rmonlar, o'tloqlar va adirlar, tog'lar, torflar, shaharlar, chuchuk suv havzalari va okeanlar kiradi. Ikki milliard gektarga yaqin degradatsiyaga uchragan erlarda yashovchi jamoalar orasida dunyodagi eng kambag'al va eng marginal aholi ham bor.

Avlodlarni tiklash: odamlar, tabiat va iqlim uchun ekotizimlarni tiklash deb nomlangan hisobotda aytilishicha, endi bu faqat sog'lom ekotizimlarni saqlash haqida emas. Biz hozirgi hayot tarzimizni yashash uchun 1,6 Yer ekvivalentidan foydalanmoqdamiz va ekotizimlar bunday katta talablarga javob bera olmaydi.

Dunyo bo'ylab melioratsiya va restavratsiya xarajatlari, shu jumladan dengiz ekotizimlarini tiklash xarajatlari 2030 yilga borib iqtisodiy foyda bo'lishi mumkin.

Ekotizimning tiklanishi - bu degradatsiyani to'xtatish va uni qayta tiklash jarayoni, natijada havo va suv tozalanadi, ekstremal ob-havo kamayadi, odamlar salomatligi yaxshilanadi va biologik xilma-xillik jonlanadi, shu jumladan o'simliklarning yaxshi changlanishi ortadi.

Erning degradatsiyasi allaqachon 320 million kishiga ta'sir ko'rsatmoqda. Bu dunyo aholisining 40 foiziga teng. Biz har yili global iqtisodiy mahsulotimizning 10 foizidan ko'prog'iga teng ekotizim xizmatlarini yo'qotmoqdamiz.

Yaxshi xabar shundaki, tabiat yangilanish uchun ajoyib qobiliyatga ega. Ba'zi ekotizimlar tiklanish nuqtasiga yetib bormoqda. Agar biz etkazilgan zararni to'xtatsak, ko'plab turlar yana gullab-yashnashi va ularning salomatligi, biologik xilma-xilligi va mahsuldorligi tiklanishi mumkin. [4, 26]

Shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligini oshirish uchun samarali ekotizimlarni tiklash muhimligini ta'kidlaydi. Hisobotda aytilishicha, faqat agroo'rmon xo'jaligini tiklash orqali 130 million kishining oziq-ovqat xavfsizligini oshirish mumkin. Maksimal barqaror hosil olish uchun dengiz baliqlari populyatsiyasini tiklash baliq ishlab chiqarishni 16,5 million tonnaga oshirishi mumkin.

Er degradatsiyasini to'xtatish va yaxshilash bo'yicha harakatlar 2030 yilga qadar juda zarur bo'lgan global isishning uchdan bir qismini kamaytirishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. YUNEP Ijrochi direktori Inger Andersen va FAO Bosh direktori Qu Dongyu hisobotning so'zboshisiga yozishicha, hisobot nega biz hammamiz degradatsiyaga uchragan yerlarni yaxshilash va qayta tiklash borasidagi sa'y-harakatlardan orqada qolishimiz kerakligini ko'rsatadi. [2, 45]

Eng so'nggi ilmiy dalillarga asoslanib, u o'rmonlar va qishloq xo'jaligi erlaridan daryolar va okeanlargacha bo'lgan ekotizimlarning muhim rolini belgilaydi. Shu bilan birga, sayyorani noto'g'ri boshqarish natijasida etkazilgan zararni ham birinchi o'ringa qo'yadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2021-2030 yillarga mo'ljallangan ekotizimlarni tiklash o'n yilligi doirasida FAO va UNEP, BMT o'n yilligi uchun "Raqamli markaz"ni ishga tushirdi, bu "ekotizimlarni monitoring qilish va tiklash uchun asos"ni yaratishni o'z ichiga oladi.

Ushbu tuzilma mamlakatlar va hamjamiyatlarga asosiy ekotizimlardagi restavratsiya loyihalari taraqqiyotini o'lchash imkonini beradi va restavratsiya ishlariga egalik va ishonchni oshirishga

yordam beradi.

2030 yilgacha karbonsizlanish va 2060 yilgacha uglerod neytrallashning ikki tomonlama dekarbonizatsiya maqsadi Xitoy uchun Evropa va AQSh kabi rivojlangan mamlakatlardan ham qiyinroq muammodir. [1, 13]

Biz sanoat jamiyati va ibtidoiy jamiyatga qaytishimiz mumkin emas. Xuddi Xitoy rivojlanayotgan mamlakatlarda qurayotgani kabi. Uglerod neytralligiga erishish uchun ular faqat konditsionerlar, avtomobillar va boshqa iste'mol joylaridagi chiqindilarni kamaytirishlari kerak, bizda esa yo'q.

Qo'shma Shtatlar kamroq avtomobillar va ko'proq yangi energiya ishlab chiqaradigan transport vositalarini rag'batlantirish yoki kamroq konditsionerlardan foydalanish orqali chiqindilarni kamaytirish maqsadlariga erishishi mumkin. Ammo hech bo'lmaganda qisqa muddatda Xitoyda iqtisodiy rivojlanish va uglerod chiqindilari o'rtasida o'zaro kelishuv mavjud, chunki uning sanoat tizimi uglerod chiqindilarini kamaytiradi. [3, 86]

Aytishimiz mumkinki, biz 2030-yil kelib chiqindilardan foydalanishni o'rgandik va biz chiqindilarni ko'paytirishni oldini olib, qayta ishlab yangi iste'molga yaroqli ham-ashyo ishlab chiqimuz mumkin. Biz hozirdan uglerodni kesishni boshlashimiz kerak. Uglerodning eng yuqori nuqtasi cho'qqiga chiqish emas, balki shu nuqtadan keyin tushishdir. [4, 5]

Aholimiz o'sib, moddiy ehtiyojimiz ortib borayotgan bir paytda yalpi ichki mahsulot hajmini kamaytirish o'rniga chiqindilarni kamaytirishning iloji yo'q. Biz qilishimiz kerak bo'lgan narsa iqtisodiyotni yuksaltirish va shu bilan birga yalpi ichki mahsulot birligiga to'g'ri keladigan chiqindilarni kamaytirishdan foydalanish.

Umuman olganda, er yuzida qazib olinadigan energiya, sanoat ishlab chiqarish, transport, qurilish va boshqa sohalarda uglerodni kamaytirishni faol ravishda rag'batlantirmoqda. Ular quyidagilar:

Birinchisi, qazib olinadigan yoqilg'idan voz kechish. Biz qayta tiklanadigan energiya, xususan, shamol energiyasi va fotovoltaik energiya bo'yicha birinchi o'rindamiz. Ayniqsa, o'tgan yili Xitoy pandemiya davrida qayta tiklanuvchi energiya bo'limiga yetakchilik qildi.

Narxlar tomoniga kelsak, o'tgan yili biz qayta tiklanadigan energiyani bozor ulushini kengaytirish uchun ortda qoldirib, paritetga erishdik yoki undan kamroq ko'mir energiyasiga erishdik. Boshqacha qilib aytganda, ko'mir energiyasini qayta tiklanadigan energiyaga almashtirish orqali energiya CO₂ emissiyasida oldinga katta qadam tashladik.

Keyingi o'rinda hozirda karbonat angidrid gazi chiqindilarining eng katta ulushiga to'g'ri keladigan sanoat. Jahonda iqtisodiyotni rivojlantirish hamda uglerodni ushlab va saqlash texnologiyalarini joriy etish orqali biz texnologik o'zgarishlar va energiyani tejash hisobiga sanoatda elektr energiyasi iste'moli va karbonat angidrid chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirdik. [6, 12]

Hozirgi vaqtda sanoat CO₂ ning qisqarishi asosan energiyani tejash orqali yangi yashil texnologiyalar yordamida energiya sarfini kamaytirish muammosining manbai va uni hal qilish uchun ko'plab urinishlar qilingan. Masalan, uglerodni qayta ishlash va sekvestrlash texnologiyalari ham asta-sekin kengayib bormoqda, ammo bir kamchilik - bu narx nisbatan yuqori.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Ekologik madaniyat va barqaror taraqqiyot asoslarining yurtimizda va jahonda rivojlanishi uchun oliygohlarda talabalarimizga tabiatni

muhofaza qilishni o'rgatish uchun barcha yo'nalishlarga ekologiyaga taalluqli fanlarni kiritish lozim. Ta'lim muassasalarida ekologik markazlar, ekologiya klublari tashkil etish, muntazam ravishda ekofestivallar hamda tanlovlar o'tkazish yaxshi samara berishi lozim. Tabiat muxofazasiga bag'ishlangan maxsus kechalar o'tkazilishi, ularda "Tabiatni muxofaza qilish", "Ekoturizm", "Ekotalim", "Ekotarbiya", "Jamiyat va unda ekologiyaning roli", "Ekologik madaniyat" kabi mavzularida dokladlar, suxbatlar, tadbirlar o'tkazilib turilishi kerak. Tadbirlarda talabalarning ekologik va estetik madaniyatini yuksaltirish, tabiat haqidagi bilim va intellektual salohiyatini oshirish, ona tabiat va uning ne'matlariga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilgan yangi dastur va loyihalarni ishlab chiqish, tizimga tatbiq etish singari masalalar muhokama etilishi lozim.

Universitetdagi o'quv jarayonining tobora murakkablashib borayotgan sharoitlari, hissiy, axborot yuklari va talabalarga qo'yiladigan talablarning o'sishi munosabati bilan birinchi kurs abituriyentlarini ta'lim sharoitlariga moslashtirish, stressli ta'sirlar va ularning oqibatlarini oldini olishda keskin muammolar mavjud. Shuningdek, muvaffaqiyatli ta'lim faoliyati uchun zarur bo'lgan aqliy va jismoniy salomatlik darajasini saqlash talaba ko'p darajali murakkab ko'ringan universitetdagi ta'lim tizimi o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Moslashish qobiliyati talabalarning ajralmas xususiyatidir.

Oliy ta'lim tizimidagi ijtimoiy o'zgarishlar talabalar organizmiga ruhiy va jismoniy zo'riqishlarni kuchaytirdi. Axborot hajmining ortib borishi, turli ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda ta'limning doimiy yangilanishi, turli texnik o'qitish vositalarini jalb qilish o'quv jarayonida stressli vaziyatlarni keltirib chiqaradi. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, birinchi kurs talabalar uchun oliy ta'limning o'ziga xos xususiyatlariga ko'nikish qiyin.

Universitetga qabul qilish va unda ta'lim birinchi kurs talabalarini yangi ta'lim muhitiga kiritish bilan birga keladi, bu ularning o'qishga moslashishini ta'minlashi kerak.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida ekologik ta'lim, tarbiya va sog'liqni saqlashni tejaydigan ta'lim muhitini amalga oshirish zarurati mavjud.

Shu munosabat bilan oliy ta'lim muassasalarida ekologik ta'lim muhitini shakllantirish talaba, bo'lajak mutaxassis, g'oyalarni amalga oshirishga psixologik, nazariy va amaliy jihatdan tayyor bo'lishi uchun ilmiy-pedagogik sharoitlar, ta'sirlar va imkoniyatlar majmuasini yaratishni nazarda tutadi.

Oliy ta'lim muassasalarida ekologik ta'lim muhiti muammolarini ishlab chiqishning nazariy va amaliy salohiyati ekologik fanlararo aspekt g'oyalarga kiritilgan. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarining ekologik ta'lim muhiti talabalarning ichki dunyosini shakllantirish, uni o'qish va kasbiy faoliyatga moslashtirishning eng muhim vositasidir.

Ekologik ta'lim muhitining psixologik va vaziyat omillarining o'zaro ta'siri talabalarning oliy o'quv yurtida o'qishning birinchi yilidan boshlab ularning keyingi kasbiy faoliyatiga moslashishiga yordam beradi.

Zamonaviy sharoitda universitetning o'quv jarayoni talabaning mustaqilligi, tashabbuskorligi, ijodkorligi va sog'lig'iga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Bu muhim ijtimoiy muammoni hal etish yo'llaridan biri "qiyinchiliklar va psixologik to'siqlarni yengib o'tishda talabalarning zahiraviy imkoniyatlarini maqsadli faollashtirishning real asosi" bo'lgan ekologik ta'lim muhitida o'quvchilarning ta'lim jarayoniga moslashuvini o'rganishdir.

Ba'zi tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, zamonaviy universitet sharoitida talabalarning o'quv jarayoniga, rejimga va kasbga moslashishi ta'lim, madaniyat, xulq-atvor normalari, atrof-muhit

va boshqalar ularning boshqa qadriyatlarga moslashishi bilan mos kelmaydi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, talabalarning kasb va mutaxassislikka nisbatan ma'lum munosabati faqat to'rtinchi kursda shakllanadi, universitetdagi o'quv jarayonining ijtimoiy muhitiga moslashish esa ikkinchi kursda tugallanadi [2].

Texnik universitetning ekologik ta'lim muhiti modelini amalga oshirish xususiyatlarini o'rganish alohida ahamiyatga ega bo'lib, bu talabalarning birinchi o'quv yilidan boshlab o'quv jarayoniga moslashishiga yordam beradi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tadqiqotimizda biz 1-kurs talabalarini "Texnosfera xavfsizligi" bo'yicha "Ekologiya", jismoniy tarbiya va fanlar bo'yicha tizimli mashg'ulotlar davrida jismoniy, ijtimoiy va axloqiy, psixo-emotsional tarbiya orqali moslashtirishni ko'rib chiqamiz.

Sport seksiyalari, universitetda o'tkaziladigan madaniy tadbirlarda talabalarning ishtiroki sog'lom turmush tarsi uchun juda zarur. Oliy ta'lim muassasalarida ekologik ta'lim muhitini shakllantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan barcha tadbirlar barcha talabalarni sog'lom turmush tarziga jalb qilish, ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish va muvaffaqiyatli o'quv faoliyatini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan.

Talabalarni oliy ta'lim muassasasining ekologik ta'lim muhitiga moslashtirish talabalarning ta'lim, o'qitish va salomatligi bilan bog'liq strategik yo'nalishi hisoblanadi.

Talabaning universitetda o'qishga moslashishi tananing turli funktsional tizimlariga ta'sir qiluvchi murakkab, ko'p bosqichli jarayondir. Birinchi kurs talabasi tanasining eng muhim integral funktsional xususiyatlaridan biri uning turli xil ta'sirlarga chidamliligi bo'lib, uni o'rganish tananing ekologik ta'lim muhiti sharoitlariga moslashish darajasini aniqlaydi. Salomatlik holati va uning ishlashi ko'rib chiqiladi. Samaradorlik, pirovardida, talabaning sog'lig'i uning "moslashuvchan xaxiralari, imkoniyatlari" bilan belgilanadi.

Ushbu muammoni hal qilish nafaqat universitetlarda o'quv jarayoniga moslashish jarayonini tezlashtirish, balki sinfdan va darsdan tashqari amalga oshirilishi mumkin bo'lgan o'quv va jismoniy mashg'ulotlarning talab qilinadigan hajmini, shuningdek, tegishli ekologik ta'lim muhitini aniqlash uchun muhimdir. Talabada yangi ekologik va shaxsiy fazilatlarini shakllantirish va uni o'z-o'zini anglash bilan bog'liq universitet talimi tizimida ko'rib chiqilishi va hayotga tayyorlash uchun zarurdir [2].

Organizmning moslashish qobiliyati uning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, u sarflanayotganda o'rtasidagi o'zaro ta'sirni qo'llab-quvvatlaydigan funktsional xaxiralar zahirasi hisoblanadi, organizm va atrof-muhit, bu "salomatlik darajasi" bilan belgilanadi.

Moslashuv kontseptsiyasi va nazariyasiga ko'ra, salomatlik organizmning atrof-muhit sharoitlariga moslashish darajasi bilan baholanadi [2].

Birinchi kurs talabalarining moslashuv muammosini batafsil ko'rib chiqadigan bo'lsak moslashuv jarayonini diagnostika qilish uchun biz V.N.Solovyov tomonidan ishlab chiqilgan metodikadan foydalanishimiz mimkin. Unga ko'ra biz o'qish boshida va birinchi kurs oxirida talabalarning universitetning ekologik ta'lim muhitiga munosabatini aniqlash uchun anketalar ishlab chiqdik.

Talabalarning jismoniy holatini aniqlash uchun o'quv yilidagi kasalliklar va qoldirilgan jismoniy tarbiya darslari, darsga jalb qilingan birinchi kurs talabalarini soni to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalanildi.

Talabalarining shaxsiy ma'lumotlarini tahlil qilish asosida shuni xulosa qilish mumkinki, talabalarining birinchi kursdan boshlab o'qishga moslashuvi oshadi, lekin bir oz, jismoniy salomatlik ko'rsatkichlari esa ortadi. Birinchi kurs talabalarining universitetda o'qishga moslashishini yaxshilash uchun quyidagilar zarur:

- ekologik bilimlarni takomillashtirish maqsadida universitetning ekologik ta'lim muhitini, ekologik ta'lim mazmunini axborot bilan ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratish;
- talabalarni yo'nalish bo'yicha tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish, ularni ekologik muammolarni mustaqil hal qilishga tayyorlash;
- seksiyalarda qo'shimcha mashg'ulotlar tarmog'i, turli musobaqalarda qatnashish orqali o'quvchilarning jismoniy salomatligini rivojlantirishga ko'maklashish;
- talabalarni amaliyotga, ekstremal sharoitlarda ishlashga, trenajyorlarda ishlashga tayyorlash, ularning ijodkorligi va kasbiy bilimlarini shakllantirish, universitetning ekologik ta'lim muhitini yaratish bo'yicha turli loyihalarga jalb etish.

Shunday qilib, talabalarni texnik universitetning ekologik ta'lim muhitiga moslashtirish talabalarining ushbu muhitning turli talablariga moslashuvining murakkab jarayonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Н.Д. Андреева, В.П.Соломин, Т.В.Васильева “Теория и методика обучения экологии” олий ўқув юрти талабалари учун дарслик «Академия» Нашриёт маркази, 2009. - 208 б.
2. E.Warming, E.F.Knoblauch Lehrbuch der ökologischen Pflanzengeographie: eine Einführung in die Kenntnis der Pflanzenvereine. Berlin: Gebrüder Borntraeger, 1896. 432 S. [Учебник экологической географии растений: введение в знания о растительных сообществах].
3. Карпенков С.Х.2. —М., Берлин: Директ-Медиа, 2017. — С.6. —ISBN 978-5-4475-8714-7.
4. Robert Leo Smith. Ecology (англ.).— Статья из Encyclopædia Britannica Online conf. 15 февраля 2022.
5. Begon, M.; Townsend, C. R., Harper, J. L. (2006). Ecology: From individuals to ecosystems. (4th ed.).— Blackwell. ISBN 1-4051-1117-8.
6. В.А.Холлиев, А.И.Икромов. Экология. Т., «Мehnat», 2001.
7. Жукова Т.А. Социально-профессиональная адаптация студентов в системе университетского образования //Инновации в образовании. —2007.—№1.—С.103-113